

ลมหายใจหน้าฮ้านหมอลำ (13) – หมอลำดึก

ดำบรรพ์ ภาษา ดนตรี พิธีกรรม สู่อันเทิง

written by ภาณุพงศ์ ชงศรี | เมษายน 9, 2020

ภาณุพงศ์ ชงศรี เรื่อง

หมอลำเป็นศิลปะการแสดงของชาวอีสานที่มีความสำคัญอย่างมาก ทั้งเรื่องของสื่อบันเทิงที่สร้างสรรค์และจรรโลงศิลปะ วัฒนธรรม ตลอดจนวรรณคดี วรรณกรรมที่สำคัญที่สามารถสร้างสรรค์จากพื้นฐานความคิดและพัฒนาการทางสังคมของภาคอีสาน

บทความนี้ ผมจะชวนผู้อ่านไปทำความรู้จักกับพัฒนาการของหมอลำในยุคต่างๆ ที่ผ่านมา ก่อนจะเป็นหมอลำในปัจจุบัน ซึ่งเป็นสื่อบันเทิงที่ได้รับการยอมรับเป็นอย่างมากในภาคอีสาน ก่อนที่จะกล่าวถึงหมอลำในครั้งอดีต ผมอยากชวนให้ผู้อ่านพิจารณาถึงมูลเหตุของการรวมคนให้มาฟังบางสิ่งบางอย่างเสียก่อน

แน่นอนว่า การรวมกันของคนในอดีต ไม่ใช่จะเกิดขึ้นได้ทุกวัน โดยปกติจะเกิดขึ้นกับวาระพิเศษหรือวาระสำคัญของคนในชุมชน (กลุ่มคน) ตรงนี้เอง ผมจึงค่อนข้างเห็นด้วยกับแนวคิดของ [สุจิตต์ วงษ์เทศ \(2561: ออนไลน์\)](#) ที่กล่าวว่า คนทั้งหมดอยู่ในพิธีกรรมหลังความตาย (เพราะพบเครื่องมือสำริดในหลุมศพ) มีการละเล่นเต้นฟ้อนเป่าแคนและขับลำเพื่อเรียกขวัญ และส่งขวัญไปสู่โลกหลังความตาย (สมัยหลังเรียก งันเฮือนดี)

เมื่อเราพิจารณาจากหลักฐานหน้ากลองมโหระทึกในวัฒนธรรมดองซอนเมื่อ 2,000 – 3,000 ปี

ที่ผ่านมา ผมอยากแย้งสักหน่อยว่า วัฒนธรรมการขับลำที่ปรากฏบนหน้ากลองมโหระทึก นี้ น่าจะเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการขอฝน ที่ยังคงร่องรอยจนถึงปัจจุบัน คือ การเซ็งบั้งไฟ เป็นวัฒนธรรมการขับร้องง่ายๆ ตามจังหวะแคน ไม่ได้ถือระเบียบของกาพย์มาก โดยผมจะยก ตัวอย่าง ดังนี้

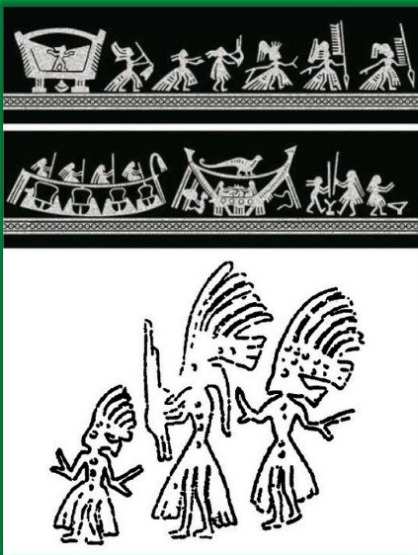
บั้งไฟบูชา พระยาแถนเจ้า

ฝนอั่งเฮ้า ตกหล่นลงมา

พันธุ์พฤษภา พืชผักต่าง ๆ

เสนาดูทาง เอ็ดอยู่เอ็ดกินนอกจากลักษณะของกาพย์ง่ายๆ จำนวนน้อยคำ ในการร้องประกอบ แคนเพื่อขอฟ้าขอฝนก่อนเริ่มต้นทำนาแล้ว กาพย์ได้ถูกพัฒนาไปเป็นโคลงสารที่มีการบังคับ ลักษณะของวรรณยุกต์ เพื่อเพิ่มความสละสลวยของภาษา

พิธีกรรมที่น่าจะมีความเกี่ยวข้องกันในวิถีของเกษตรกรรม พัฒนาการก่อนเป็นหมอลำกลอน

ภาพหน้ากลองทองมโหระทึก พบในเวียดนาม

การใส่กระโجم บนศีรษะ

การแต่งกายเซ็งบั้งไฟของชาวอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพหน้ากลองทองมโหระทึก พบในเวียดนาม [ภาพจากเว็บไซต์มติชน](#) และการแต่งกายเซ็งบั้งไฟของชาวอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ภาพจาก [เฟซบุ๊ก November25](#)

จุดสังเกตของการร้องเซ็งบั้งไฟแทบทุกท้องถิ่นจะกล่าวถึงวรรณกรรมการขอฝน เช่น ผาแดง-

นางไอ่ ในสมัยโบราณ การอ้อนวอน เนื้อหาก็คือการบวงสรวงเพื่อขอฝนทำนา หลักฐานปรากฏอีกอย่างที่สำคัญ คือ **การสวมกะห่อมหรือกระโจม บนศีรษะ** ซึ่งยังคงปรากฏหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน

ด้วยเหตุผลนี้ พัฒนาการของกาพย์ กลอน และโคลงสาร จึงเกิดขึ้นในวาระสำคัญต่างๆ เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นของการอ้อนวอนต่อธรรมชาติ โดยใช้ทั้งถ้อยคำและดนตรีในการอ้อนวอนให้พระยาแถนส่งฟ้าฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล

เมื่อสังคมมีการพัฒนาการ สื่อบันเทิง เช่น หมอลำ ก็เข้ามามีบทบาทในการชุมนุมของคนมากยิ่งขึ้น

หมอลำนั่ง หรือ ลำพื้น เป็นลักษณะของการลำที่นั่งบนพื้น มีบทกลอนที่เน้นการเกี่ยวพาราสิ ภาพจาก www.tded.zocialx.com

พัฒนาการที่สำคัญอีกครั้งในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อสังคมอีสานหรือบริเวณที่รับหมอลำมีพัฒนาการของการเล่าเรื่องและโคลงสารเกิดขึ้น จึงมีลำดับเนื้อหาเป็นการลำสั้นๆ เกี่ยวกับการเกี่ยวพาราสิ ที่ยังคงมีหลักฐานปรากฏ เช่น ลำคอนสวรรค์ ลำมหาชัย และลำสีพันดอน แต่ผมยังไม่กล้าระบุว่า ในอดีตเรียกว่า **หมอลำ** หรือไม่

ต่อมาเมื่อช่วง พ.ศ. 2063 – 2090 ของพระยาโพธิสาลราช เป็นช่วงที่มีนักปราชญ์แต่ง
วรรณกรรมทั้งคดีโลกและคดีธรรม ที่มีชื่อเสียง เช่น พระอริยวงศา พระสมุทโรดม และพระ
มหาเถรปาสมันต์พระเทพมงคล ที่แต่งตำนานต่างๆ เป็นวรรณกรรมมีลักษณะของฮ่ายและ
โคลงสาร ซึ่งเรียกกันโดยรวมว่า ลำ (lam) เช่น ลำพระแก้ว ลำมหาชาติ ลำพระบาง หรือบางที่
อาจใช้คำว่า **พิน** (pín) เช่น พินอุบลราชธานี พินเวียงจันทร์ พินพระแซกคำ เป็นต้น

ร่องรอยตรงนี้เองที่ทำให้เกิดการเรียก หมอลำ (mǎw lam) โดยพิจารณาจากคำแรกคือ คำว่า
หมอ (mǎw) เป็นคำไทดั้งเดิม ออกเสียงต่างกันไป เป็นคำที่ปรากฏในกลุ่มคนที่ใช้ภาษาตระกูล
ไท-กะได หมายถึง ผู้รู้ ผู้ชำนาญ ส่วนคำว่า ลำ (lam) ผมคิดว่ามาจากคำว่า ลำน้ำ (lam nam)
ซึ่งหมายถึง บทกลอนที่ใช้ขับร้องเป็นท่วงทำนอง โดยอยากให้สังเกตความแตกต่างของ
วรรณยุกต์กับคำว่า ลำน้ำ (lam nám) สองคำนี้แตกต่างกันที่วรรณยุกต์โท ถ้าตัดวรรณยุกต์
ออกไปก็ถือเป็นคำเดียวกัน

แล้วสำคัญอย่างไร ผมอยากชี้ให้ดูว่า ปกติธรรมชาติของคนไทย เรามักตัดเสียงพยางค์ให้เหลือ
สองพยางค์ จากคำว่า **หมอลำน้ำ (mǎw lam nam)** ซึ่งแปลว่า ผู้เชี่ยวชาญในการขับร้องบท
ประพันธ์ที่ยาวๆ มาเหลือแค่ คำว่า **หมอลำ (mǎw lam)** คำว่า **ลำน้ำ (lam nam)** ตัดไปใส่
กับคำว่า **กลอนลำ (glon lam)** หมายถึง บทประพันธ์ที่มีสัมผัสใช้ในการขับลำ (น้ำ)

โดยมีเนื้อหาในโคลงสาร* อธิบายง่าย ๆ ก็คือ ฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์อีสานมีการบังคับ
เสียงวรรณยุกต์ ส่วนจำนวนคำที่ใช้ในกลอนลำไม่กำหนดชัดเจน แต่จะไม่เกิน 9 คำ โดยโคลง
สารจะเป็นฉันทลักษณ์ที่บอกเล่าวรรณคดีโลกและวรรณคดีธรรม เป็นลักษณะของนิทาน หรือ
อิงคำสอนในพระพุทธศาสนา

*ศึกษาเรื่องโคลงสารเพิ่มเติมได้ในหนังสือ **โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์
ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา** โดย จิตร ภูมิศักดิ์ : **ลักษณะของกาพย์กลอนแห่งชนชาติไทย**
หรือในหนังสือ **[ลำอีสานหรือนิทานของชาวอีสาน เรื่อง พระยากันคา](#)**)

แผ่นเสียงตรากระท้าย

ลำทางสั้น กลอนสี่ลห้า

หมอลำคุณ ถาวรพงษ์

(หมอลำชายท่านแรกที่ได้บันทึกแผ่นเสียงตรากระท้าย)

เป่าแคนโดย หมอแคนชื่น ทานให้

บันทึกเสียงเมื่อเดือนเมษายน ๒๔๘๓

กรรมสิทธิ์ของ ห้าง ค.เง็กชวน

นายห้างค.เง็กชวน ถ่ายภาพพร้อมกับหมอลำคุณ-หมอลำจอมศรี และหมอแคนชื่น-หมอแคนบัว เมษายน ๒๔๘๓

หมอลำจอมศรี บรรลุศิลป์ และหมอลำคุณ ถาวรพงษ์ หมอลำคู่แรกของภาคอีสานที่ได้รับการอัดเสียง [จากยุทูปที่โพสต์โดย โต้ง อนุรักษ์](#)

หากมองจากจุดนี้ ผู้อ่านพอจะเห็นแล้วว่า กลอนลำนั้นมีความเป็นมาอย่างไร หมอลำร้องกลอนลำอย่างเดียว สร้างความบันเทิงได้น้อย จึงนำแคนมาเป็นเครื่องดนตรีประกอบการร้องกลอนลำหรือเล่าลำนำ สร้างความบันเทิงมากยิ่งขึ้น โดยอาศัยรูปแบบของลายแคนคล้ายคลึงกับการเข้ขึงบังไฟ

ในอดีตไม่มีแคนในการประกอบหมอลำหลายเต้า หมอลำแต่ละคนมีศิษย์เสียงที่แตกต่างกัน

หลักฐานคือ การเรียกลายแคนว่า **ลายอ่านหนังสือ** อ่านหนังสือนั่นแหละ คือการอ่านลำนำของวรรณคดีโลกวรรณคดีธรรม ด้วยเหตุนี้ ต้องมีการเทียบเสียงด้วยการ โอ (oo) เพื่อเทียบเสียงของตนเองในการลำ

ต่อจากนั้น เมื่อเข้าสู่ยุคการจดบันทึกลำนำ จึงมีการนำคำว่า “โอโนอ...”

<https://theisaanrecord.co/wp-content/uploads/2020/04/Molam-1.mp3>

หรือ โอละนอ...

มาเป็นบทขึ้นต้นของกลอนลำที่เป็นโคลงสาร (ในฮ่ายไม่นิยมขึ้นต้นด้วย โอนอ...) การใช้โอนอ ก็เพื่อเทียบเสียงที่จะใช้ในการร้องประกอบแคนและแสดงถึงการรำพึงถึงเรื่องที่จะบอกเล่าไป พร้อมกัน ความสั้น-ยาวของการโอ... ก็ต่างกัน เพราะหมอลำมีทางยาวและทางสั้น อธิบายเพิ่มเติมนะครับ **ลำทางยาว** จะมีลักษณะเฉพาะเป็นการเอื้อนเสียงช้า เนิบ (ตัวอย่างคลิปเสียง **ลำทางยาว : [ลำล่องยาว ขุดประวัติเวียงจันทร์ ลำโดย ทองแปน พันบุปผา](#)**) ส่วน**ลำทางสั้น** จะมีจังหวะเร็ว กระชับ ไม่เอื้อนเสียงยาวยืด เดินทำนองรวดเร็ว (ตัวอย่างคลิปเสียง **ลำทางสั้น : [ลำทางสั้นคู่ ลำโดยหมอลำเดชา นิตะอินทร์ หนุรงค์ ไชยภักดิ์](#)**) โดยเทียบเสียงของหมอลำ และใช้ลายแคนในการร้องหมอลำตามลำดับ ดังนี้

ลำทางยาว : [ลายใหญ่](#) [ลายน้อย](#) และ [ลายเซ](#)

ลำทางสั้น : [ลายสุดสะแนน](#) [ลายไปซ้าย](#) และ [ลายสรว้อย \(ติดสุด\)](#)

การใช้ลายแคนนั้น หากเราย้อนฟังดูในเทพของ [หมอลำจอมศรี บรรลุศิลป์](#) และหมอลำคุณ [ถาวรพงษ์ หมอลำคู่แรก](#)ของภาคอีสานที่ได้รับการอัดเสียงในปี 2483 จะเห็นว่าลายแคนของการลำและवादลำยังมีความกำกวม ขาดช่วงและจังหวะของแคนอยู่ ต่อมาในยุคหลังหมอลำวาทอปุลจึงมีลักษณะของลายแคนและกลอนลำเป็นจังหวะเดียวกันในการเดินทำนองที่เนิบช้า เพื่อรักษาจังหวะของแคนและเก็บคำให้ลงตามจังหวะของห้องดนตรี

คณะหมอลำจากคุ้มเหล่า ขณะแสดงบริเวณลานวัดคืนก่อนบุญมหาชาติ จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2507 [ภาพจากเว็บไซต์ชมรมศิลปวัฒนธรรมอีสาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย](#)

ด้วยสำเนาหรือกลอนลำที่เป็นวรรณคดีโลกวรรณคดีธรรมนี้เอง ที่ทำให้หมอลำได้รับยกย่องว่าเป็น ผู้มีความรู้ความเข้าใจในศาสตร์ด้านต่างๆ โดยพื้นฐานก็ต้องมีความจำดีหรืออ่านหนังสือได้ชั้นสูงกว่านั้นก็แต่งกลอนลำหรือที่เรียกว่า แต่งหนังสือได้ ถือเป็นทักษะชั้นสูงในการแสดงออกทางวรรณศิลป์ของชาวอีสาน

ผมหวังว่า บทความเรื่องนี้จะทำให้ผู้รู้หลายท่านได้ออกมาวิจารณ์ แลกเปลี่ยน และนำเสนอประเด็นในเรื่องของพัฒนาการของหมอลำให้ต่อยอดและสืบสานต่อไปไม่สูญหายนะครับ

เอกสารอ้างอิง

- พรสรวง เกาว์ทวี. (2543). พัฒนาการของหมอลำในเมืองอุบลราชธานี . เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- สนอง คลังพระศรี. (23 มกราคม 2563) *ทำไมหมอลำต้องร้อง “โอละนอ”*. ค้นหาที่มาจาก *ไทน์* เข้าถึงได้จาก นิตยสารศิลปวัฒนธรรม ฉบับสิงหาคม 2540: https://www.silpa-mag.com/culture/article_18409

หมายเหตุ: ความคิดเห็นหรือมุมมองต่างๆ ที่ปรากฏบนเว็บไซต์เดอะอีसानเรคคอร์ด
เป็นข้อคิดเห็นของผู้เขียน ซึ่งไม่ได้เป็นมุมมองหรือความคิดเห็นของกองบรรณาธิการ
เดอะอีसानเรคคอร์ด